

บทที่ 2

ความเข้าใจบางประการ แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

2.1 การแบ่งยุคประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ประเทศไทย

ก. ยุคก่อนประวัติศาสตร์

เป็นยุคของกลุ่มชนเร่ร่อน เพื่อแสวงหาอาหารและดำรงชีพด้วยอาวุธที่ทำด้วยหินอย่าง
หยาบ ๆ แบ่งออกเป็น

1. ยุคหิน ประมาณ 30,000 ปี ก่อนปัจจุบัน ได้แก่ ยุคหินเก่า ยุคหินกลาง
และยุคหินใหม่

2. ยุคโลหะ ประมาณ 5,000 ปี ก่อนพุทธศตวรรษ

ข. ยุคกึ่งประวัติศาสตร์ พุทธศตวรรษที่ 2 - 11 กล่าวได้ว่าเป็นยุค "ทางผ่าน
ของกระแสนอารยธรรมอินเดีย และจีน" ก่อนค้นพบโลหะในยุคนั้นได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
ในสังคมมนุษย์ ทองถิ่นที่รู้จักใช้โลหะจะผลิตอาวุธขึ้น ส่วนทองถิ่นที่ไม่มีโลหะก็ต้องผลิตสิ่งอื่นแทน
และนำมาแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ภายหลังเกิดการค้าขายไปมาระหว่างทองถิ่นหนึ่งกับอีกทองถิ่น
หนึ่ง บริเวณแหลมอินโดจีน เป็นทางผ่านระหว่างโรมัน อินเดีย และจีนโบราณ ในยุคนี้แบ่งช่วง
สมัยดังนี้

1. อาณาจักรสุวรรณภูมิ

2. อาณาจักรฟูนัน

ค. ยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น เป็นยุคของอาณาจักรโบราณในดินแดนแหลมอินโดจีนที่
จดหมายเหตุของภิกษุจีนผู้เดินทางไปอินเดียได้พรรณาไว้ นอกจากนี้ยังมีอาณาจักรอื่นที่ปรากฏใน
ศิลาจารึกและตำนานพงศาวดารของไทย แบ่งเป็น

1. อาณาจักรอีสานปุระ (เจ็ละ)

2. อาณาจักรทวาราวดี

3. อาณาจักรศรีวิชัย

4. อาณาจักรศรีจนาปุระ

5. อาณาจักรโยนก

6. อาณาจักรละโว้ - กัมพูชา

7. อาณาจักรอื่น ๆ ที่ยังไม่ทราบตำแหน่ง

ง. ยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย

เป็นยุคของการก่อตัวของชนชาติไทยในแหลมอินโดจีน ต่อมาสามารถขยายอำนาจทางการเมืองและการปกครอง เป็นอาณาจักรต่าง ๆ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น

1. รัฐอิสระ สภาสังคมและการเมืองในช่วงเวลานี้เป็นศูนย์กลางอำนาจที่เกิดขึ้นตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ได้แก่ ลานนาไทย สุโขทัย สุพรรณภูมิ ละโว้ - อโยธยา นครศรีธรรม-
ราช

2. ราชอาณาจักรไทย เป็นสมัยที่มีศูนย์กลางอำนาจเพียงแห่งเดียว ได้แก่ สมัยศรีอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับรูปแบบและที่ตั้งถิ่นฐาน

ก. การวินิจฉัยเมืองโบราณของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ⁽¹⁾

การวินิจฉัยเมืองโบราณมีหลักพิจารณาที่สำคัญคือ พิจารณาภูมิประเทศเป็นหลัก เมืองเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ป่าไม้ไช้เมือง หรือหมู่บ้านเพียง 30 - 40 หลังคาเรือนไม้ไช้เมือง

การสร้างเมืองจะต้องประกอบด้วย 2 ประการหลักดังต่อไปนี้

- พื้นที่ประกอบเกษตรกรรม (ที่ทำกิน)
- ลานน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค

ถ้าขาดปัจจัย 2 ประการนี้จะเป็นเมืองไม่ได้ หรือถ้าได้ก็ไม่ใช่เมืองใหญ่ เมืองเจริญ

ข. ความคิดการสร้างเมืองของมัมฟอร์ด (L. Mumford) ⁽²⁾

การสร้างเมืองมักเริ่มต้นจากบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ มีสภาพธรรมชาติอำนวยความสะดวก และปลอดภัยต่อการดำรงชีวิต และการติดต่อกับเขตอื่น ๆ ในสมัยที่ยังไม่มีอุปกรณ์และยานพาหนะช่วยผ่อนแรง ขนาดของเมืองไม่กว้างขวางนัก ง่ายต่อการปกครองและการสื่อสาร เมื่อจำนวนสมาชิกของชุมชนมากขึ้น กิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น เขตที่อยู่อาศัยจึงขยายตัวมากขึ้น บาง

¹ บันทึกรับสั่งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่ หม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิถกุล ซึ่งรวบรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือบัวเบญจพรรณ

² L. Mumford, The City in History p.56

ท้องที่สภาพธรรมชาติที่แวดล้อมไม่เหมาะแก่การใช้สอยให้เกิดประโยชน์ แต่บางเขตเป็นที่ราบสามารถคิดแปลงให้เป็นเขตชุมชนต่อไป

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับที่ตั้งของเมือง (Concept of Town Location)

ก. การพิจารณาทำเลที่ตั้งของเมืองจากลักษณะกายภาพในตำแหน่งที่เมืองตั้งอยู่ (Town Sites)

Leong และ Morgan ได้กำหนดแบ่งทำเลที่ตั้งตาม Town Site ได้ดังนี้ (1)

1. ตำแหน่งที่เป็นแหล่งทรัพยากร (Resource Site) อาจเป็นทรัพยากรแร่ธาตุ หรือทรัพยากรพลังงานต่าง ๆ เป็นทำเลที่ตั้งที่ให้ความเหมาะสม แต่การดำรงอยู่และการสิ้นสุดของเมืองประเภทนี้ย่อมสัมพันธ์กับทรัพยากรที่อยู่ในเมืองนั้น
2. ตำแหน่งที่ให้ประโยชน์ในการป้องกันตนเอง (Defensive Site) เป็นทำเลที่ตั้งในลักษณะภูมิประเทศแบบต่าง ๆ ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการป้องกันเมือง เช่น ตำแหน่งที่เป็นเกาะ ตำแหน่งที่ติดริมฝั่งแม่น้ำ หรือตำแหน่งที่อยู่ท่ามกลางเทือกเขา เป็นต้น
3. ตำแหน่งที่ให้ความปลอดภัย และให้โอกาสการดำรงชีวิตได้ดี (Shelterered Site) ทำเลที่ตั้งรูปแบบนี้มักพบอยู่ทั่วไป เพราะเป็นทำเลที่ตั้งที่มนุษย์มักเลือกตั้งถิ่นฐาน เช่น เมืองตั้งอยู่ในที่ราบซึ่งสามารถประกอบเกษตรกรรมได้ หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในหุบเขา หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตอ่าวที่เป็นอ่าวกำบังลมได้ดี เป็นต้น

ข. การพิจารณาทำเลที่ตั้งของเมืองจากความสัมพันธ์ระหว่างที่ตั้งกับสภาวะแวดล้อมภายนอก (Town Situation)

Leong และ Morgan ได้กำหนดแบ่งเมืองตาม Town Situation ดังนี้

1. Linear Situation เป็นทำเลที่ตั้งอยู่ติดกับเส้นทางคมนาคมขนส่ง ทำให้สามารถติดต่อกับพื้นที่อื่นได้สะดวก ทำเลที่ตั้งลักษณะนี้จะส่งเสริมให้เมืองสามารถพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าและบริการได้

(1)

สมชาย เศษะพรหมพันธุ์, ภูมิศาสตร์เมือง, สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการ พ.ศ.

2. Frontier Situation เป็นทำเลที่ตั้งอยู่ติดพรมแดน หรืออยู่ระหว่างพื้นที่ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศแตกต่างกัน หรือมีลักษณะโครงสร้างต่างกัน เช่น ทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เชื่อมต่อกันระหว่างภูเขา และที่ราบ หรือทำเลที่ตั้งระหว่างแผ่นดินกับทะเล เมืองที่อยู่ในทำเลที่ตั้งลักษณะนี้จะเติบโตขึ้นได้จากการเป็นศูนย์กลางหรือเป็นศูนย์กลางของการค้าและบริการแก่พื้นที่ซึ่งขนาบข้างอยู่ในทำนองเดียวกัน เมื่อต้องการพึ่งพาพื้นที่ซึ่งขนาบข้างอยู่ได้

3. Central Situation เป็นทำเลที่ตั้งอยู่กึ่งกลางหรือเป็นจุดศูนย์กลางกลางของภูมิภาค เช่น ทำเลที่ตั้งที่เป็นศูนย์กลางของทุ่งเกษตรกรรม หรือ ทำเลที่ตั้งเป็นศูนย์กลางของเส้นทางคมนาคม หรือทำเลที่ตั้งที่เป็นตำแหน่งกลาง และเหมาะสมกับการบริการ

2.4 แนวความคิดการวิเคราะห์พื้นที่ของแฮกเกตต์ (Haggett's Concept)

Peter Haggett (1965) เสนอว่า เราจะเข้าใจการใช้พื้นที่ของชุมชนได้ดี ถ้าหากวิเคราะห์พื้นที่จากหลักการสังเกตปรากฏการณ์เบื้องต้น 5 ประการ

ก. การเคลื่อนที่ (Movement)

การเคลื่อนที่ของปรากฏการณ์ขึ้นอยู่กับระยะทาง ระยะทางยิ่งไกลเท่าใดการเคลื่อนที่จะน้อยลงเท่านั้น เอากุสต์ เลอช (August Losch) เป็นบุคคลหนึ่งทางสังคมศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นกฎของความพยายามต่ำสุด (Principle of least effort) ซึ่งหมายความว่าเหตุการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ จะบรรจุเป้าหมายโดยเส้นทางที่สั้นที่สุด แนวความคิดดังกล่าวปรากฏในวิชาฟิสิกส์ราวศตวรรษที่ 18 ในผลงานของลาเกรนซ์ และต่อมาในการวิเคราะห์เชิงระบบในรูปพลังงานศักย์ต่ำสุด ระยะทางจะเป็นตัวกำหนดการเคลื่อนที่โดยยึดหลักเคลื่อนที่น้อยที่สุด

ข. โครงข่าย (Network)

แม้ว่าการเคลื่อนที่ (Movement) อาจเป็นได้อย่างอิสระ คือ กระจายไปได้ทุกทิศทาง แต่ตามความเป็นจริงแล้วการเคลื่อนที่ถูกกำหนดด้วยเส้นทางแบบต่าง ๆ (form of routes) เช่น ถนน ทางรถไฟ สายการบิน และสายโทรศัพท์ เป็นต้น รูปแบบเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับที่ตั้ง และเกิดปัญหาโครงข่ายรวมไปในตัว เป็นเรื่องที่น่าสนใจวิเคราะห์ เช่น การสร้างเส้นทางเชื่อมระหว่างแหล่งตั้งถิ่นฐานสองแห่ง เป็นไปด้วยความลำบาก เพราะมีทางเลือกมากมาย แทนที่จะเป็นเส้นตรงเชื่อมระหว่างจุดสองจุด ปัจจุบันได้มีการพิจารณาโครงข่ายของระบบเส้นทางคมนาคมในรูปแบบของแบบจำลอง (Model) ที่แสดงถึงจุดเชื่อมต่อและเส้นทาง

ต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้เห็นระบบของโครงข่ายส่วนรวมทั้งหมดได้คือ

การวิเคราะห์โครงข่ายทั้งหมดช่วยให้เห็นความสำคัญของสถานที่แต่ละแห่ง ซึ่งเชื่อมโยงเข้าเป็นโครงข่ายด้วยกันทั้งหมด เช่น ลักษณะการเข้าถึงของแต่ละจุด เมื่อเปรียบเทียบกับจุดอื่น ๆ หรืออาจจะมองในลักษณะของโครงข่ายทั้งหมดในแถบหนึ่งว่ามีความหนาแน่นหรือเบาบางอย่างไร เมื่อเปรียบเทียบกับอีกภูมิภาคหนึ่ง

๘. ศูนย์รวม (Nodes)

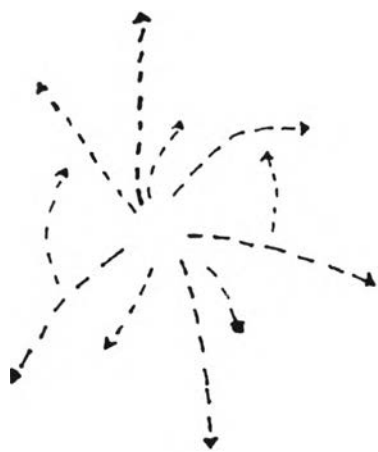
การเคลื่อนที่ (Movement) ก่อให้เกิดโครงข่ายในทำนองเดียวกัน เมื่อศึกษาโครงข่ายก่อให้เกิดการศึกษาถึงจุดรวมหรือปม ซึ่งที่จริงคือชุมทางที่เกิดขึ้นตาม เส้นทาง เหล่านั้น เราสมมติเรียกสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ว่า เมือง แหล่งบริการ หรือหมู่บ้านบ้าง เราสามารถจัดแบ่งประเภทหรือรวมกลุ่มชุมทางเหล่านั้นได้ทุกระดับภูมิภาค ปัญหาต่าง ๆ ที่มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศูนย์รวม คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบต่าง ๆ และแหล่งศูนย์กลางขนาดต่างกัน

๙. ลำดับศักร์ (Hierarchies)

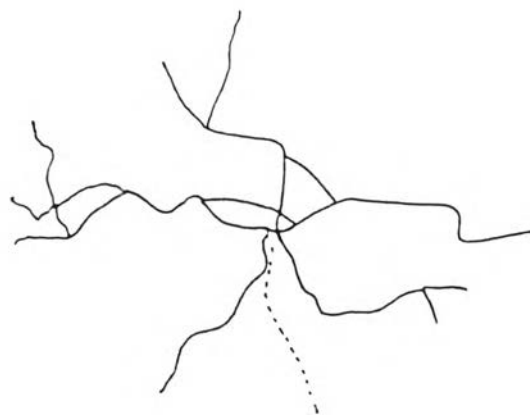
จากการศึกษาศูนย์รวมและแหล่งตั้งถิ่นฐานในคอนตันได้นำไปสู่ปัญหาการจัดลำดับความสำคัญของสถานที่เหล่านั้น โดยยึดเอาเกณฑ์ต่าง ๆ (Criteria) เป็นเครื่องวัด เช่น ขนาดประชากร และบทบาททางเศรษฐกิจ เป็นต้น การศึกษาลำดับความสำคัญของแหล่งศูนย์กลางได้ช่วยให้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของสถานที่เหล่านั้นได้อย่างเด่นชัด เพราะโดยทั่วไปจะพบว่าแหล่งศูนย์กลางซึ่งมีประชากรเป็นจำนวนมากย่อมมีสินค้าและบริการมากกว่าแหล่งศูนย์กลางขนาดย่อมหรือเล็กกว่า กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขนาดและหน้าที่ของแหล่งตั้งถิ่นฐานย่อมมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ย่านศูนย์กลางที่ใหญ่กว่าย่อมมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใน หรือโอกาสการมีงานทำในย่านศูนย์กลางใหญ่มากกว่าศูนย์กลางขนาดเล็กกว่า อันเนื่องมาจากทฤษฎีการเติบโตทางเศรษฐกิจภายใน (Endogeneous Economic Growth)

๑๐. พื้นผิว (Surface)

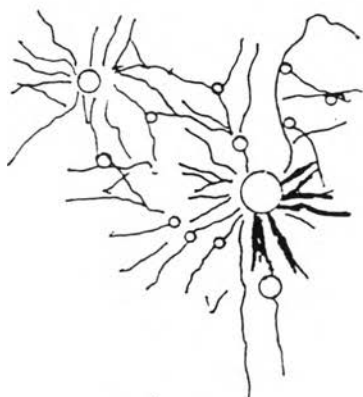
กล่าวโดยสรุปแล้วผิวโลกจะประกอบด้วยเขตการใช้ที่ดินแบบต่าง ๆ รอบแหล่งตั้งถิ่นฐานหนึ่ง ๆ ถ้าหากพิจารณาการใช้ที่ดินในลักษณะความหนาแน่นบนพื้นผิว (Density Surface) ก็สามารรถเข้าใจความเป็นไปของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้มากขึ้น โดยเราสามารถแสดงความหนาแน่นพื้นผิวได้โดยอาศัยวิธีการทางแผนที่ต่าง ๆ เมื่อต้องการแสดงลักษณะการกระจายของการใช้ที่ดินแบบต่าง ๆ เช่น อาจใช้เส้นแสดงความสูง เส้นแสดงค่าอันตรายภาค ทำให้เห็นความหนาแน่นชัดเจน

การเคลื่อนที่

โครงข่าย

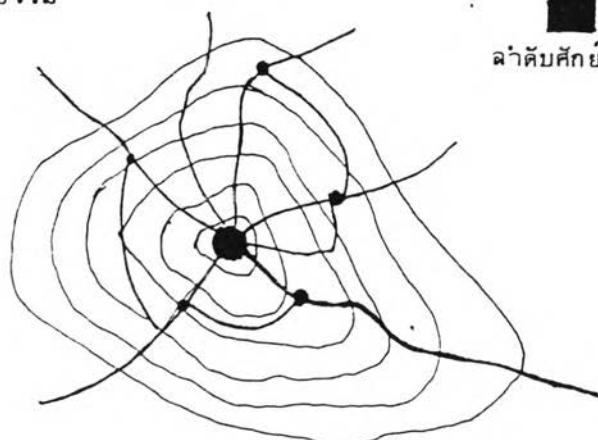

ศูนย์รวม

- หมู่บ้าน
- ตำบล
- อำเภอ
- จังหวัด
- ศูนย์กลางระดับภาค

ลำดับศักย์

พื้นที่

ภาพประกอบที่ 2.1 แนวความคิดของ แชก เกคส์ เกี่ยวกับพื้นที่

2.5 แนวความคิดของริชาร์ด มอริลล์ (Richard Morrill)

มอริลล์ เชื่อว่าภูมิศาสตร์ คือการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ แนวทางการศึกษาวิจัยพื้นที่ของมอริลล์ ใช้คำอธิบายผิดไปจากของแฮกเกดส์ ซึ่งความจริงแล้วก็มีความคล้ายคลึงกัน ตามแนวความคิดของมอริลล์นั้นพื้นที่มีคุณสมบัติดังนี้

ก. ระยะทาง (Distance)

ไม่ว่าจะให้คำจำกัดความระยะทางไปในลักษณะใด หรือใช้หน่วยใดก็ตาม ระยะทางยังคงบอกถึงความใกล้ไกลและแยกพื้นที่ออกจากกัน ระยะทาง เป็นเครื่องชี้ว่ามนุษย์เราใช้พื้นที่รอบตัวอย่างไร ถ้าเราไม่สามารถเอาชนะระยะทางได้ ก็ต้องหันไปใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น (Intensive Landuse) ระยะทางอาจ เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคม การเคลื่อนที่ การค้า โดยมากมักจะคิดเป็นจำนวนเงินทองที่เสียไปในการเคลื่อนที่ ระยะทาง เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดกำลังการผลิต ในแหล่งหนึ่ง ในความหมายของการรวบรวมวัตถุดิบ และการจำหน่ายโดย จะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของการผลิตในแหล่งหนึ่ง ดังนั้นการใช้ที่ดินแบบผสมจึงเกิดขึ้น ผู้ที่อยู่ไกลจากจุดศูนย์กลางหนึ่งจึงอยู่ในฐานะลำบากในการเคลื่อนที่ ค่าจ้างอันเกิดจากรยะทางจึงอาจแตกต่างกันมาก ถ้าแพงมากก็อาจเป็นอุปสรรคต่อการติดต่อ ถ้าถูกมากก็จะช่วยในการติดต่อ

ข. การเข้าถึง (Accessibility)

มนุษย์เรา เป็นสัตว์สังคม กิจกรรมที่มนุษย์เราประกอบนำไปสู่การติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการซึ่งกันและกันแหล่งที่เข้าถึงสะดวก คือ แหล่งกลางซึ่งมีความได้เปรียบหลายอย่างพื้นที่อื่น เป็นศูนย์กลางอาจมีลักษณะ เป็นที่ราบหรืออยู่ท่ามกลางประชากรทั้งหมด ส่วนทำเลที่อยู่โดดเดี่ยวหรือชายแดนย่อม เป็นอุปสรรคในการพัฒนา และย่อมมีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่อื่นน้อยมาก เพราะเหตุว่าองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ในพื้นที่มีน้อยเช่นกัน

ค. การรวมตัวกัน (Agglomeration)

ผลประโยชน์อันเกิดจากการรวมตัวกันของกิจกรรมต่าง ๆ คือ ความได้เปรียบทางด้านเศรษฐกิจ ด้านภูมิศาสตร์ และจิตวิทยา ไม่ว่าจะเป็นบ้านเดี่ยวที่กระจายอยู่รอบบ้านหัวหน้าเผ่า หรือร้านรวงต่าง ๆ ที่อยู่รวมกันตรงศูนย์กลางต่างก็ได้ผลประโยชน์ร่วมกันจากการที่อยู่รวมกลุ่มกัน เป็นผลึก ผลประโยชน์ประการแรกคือ ลดระยะทางให้กับลูกค้าลงได้มาก คือ เคลื่อนที่น้อยแต่สามารถทำประโยชน์ได้หลายอย่าง กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การประกันความปลอดภัย บริการ และการประหยัดอื่น ๆ

ง. ขนาด (Size)

ขนาดและความซับซ้อนของบริการต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อทำเลที่ตั้งและการพัฒนา โดยทั่วไปพื้นที่อันกว้างใหญ่อาจมีประชากรหลายกลุ่ม หลายเผ่า ขาดความสามัคคี และประสบปัญหาในการพัฒนา แต่บางครั้งพื้นที่ขนาดใหญ่ก็อาจมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย จึงมีโอกาที่จะพัฒนาไปในลักษณะที่เชี่ยวชาญเฉพาะอย่างได้ ขนาดจึงเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของพื้นที่

จ. รูปร่าง (Shape)

รูปร่างของหน่วยพื้นที่มีผลโดยตรงต่อราคาในระบบการขนส่ง และการติดต่อ รูปร่างที่สมบูรณ์แบบคือ วงกลม รูปแบบนี้คิดไปจากนี้ถือว่าทำให้ราคาทุนในการเคลื่อนที่แพงขึ้น ในขณะที่เดียวกันการมีศูนย์กลางเดียว ในพื้นที่หนึ่งอาจเหมาะสมต่อการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านวัฒนธรรม

ฉ. ทำเลสัมพันธ (Relative Location)

มีความหมายหลายประการ กล่าวคือ อาจอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมที่สำคัญตามธรรมชาติ เช่น เส้นทางเดินเรือระหว่างประเทศ หรือคุมช่องแคบ หรือทำเลอันก่อให้เกิดกำลังทางเศรษฐกิจ และทรัพยากร หรือทำเลอันมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางเดิมที่มีอยู่แล้ว